

ДІЯЛЬНІСТЬ УКРАЇНСЬКОГО МОЛОДІЖНОГО ТОВАРИСТВА «СОКІЛ» У ЛІКВІДАЦІЇ СТИХІЙНИХ ЛИХ І ПОЖЕЖ У ГАЛИЧИНІ НАПРИКІНЦІ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ ст.

У статті розглядається протипожежна діяльність українського товариства «Сокіл» у Галичині наприкінці ХІХ – початку ХХ ст. Проаналізовано причини, форми, напрями, здобутки, труднощі українських сокільських товариств у ліквідації стихійних лих.

Ключові слова: стихійне лихо, протипожежна діяльність, молодіжне товариство, «Сокіл», ліквідація.

Перше українське пожежно-гімнастичне товариство «Сокіл» було засновано 28 червня 1891 р. за сприяння сільського писаря Кліма Жмури та молодого поета Павла Думки у с. Купчинці на Тернопільщині.

Ідея створення українських пожежно-руханкових сокільських товариств зародилася ще у середовищі студентських товариств «Ватра» та «Академічне братство», які виникли у Львові наприкінці ХІХ ст. Активними членами цих товариств були С. Яричевський, Б. Лепкий, В. Лаврівський, В. Нагірний. Саме вони стояли у витоків створення українського «Соколу», у тому числі протипожежного спрямування в його діяльності. Так, В. Нагірний, ознайомившись із швейцарським досвідом організації протипожежних товариств, у 1886 р. в часописі «Батьківщина» опублікував статтю «Працюймо, а Бог нам допоможе!», в якій закликав до створення пожежно-руханкових товариств, завдання яких полягало у збереженні селянських господарств від пожеж¹.

Протипожежна діяльність сокільських товариств була мотивована В. Нагірним тим, що саме наприкінці ХІХ ст. в населених пунктах Галичини кількість пожеж з кожним роком постійно збільшувалась на 30–35%², а діюча державна пожежна охорона зі своїми обов'язками справлялася лише частково.

Варто зазначити, що діюча пожежна охорона, яка перебувала на державній службі, керувалася законодавчими актами 50–100-річної давності, тому зі своїми обов'язками справлялася тільки частково. Їхня робота була більш відчутною, перш за все, у містах. Тільки в Станіславівському повіті щороку виникало 10–15 пожеж, під час яких згорали цілі вулиці³. Згідно із законами, що діяли в Галичині та на Буковині, у селах створювалася добровільна пожежна охорона. Усі селяни віком 18–42 роки, окрім інвалідів, зобов'язувалися брати участь у ліквідації пожеж, що виникали в населених пунктах. Однак така робота виявлялася неефективною. Це обумовлювалось тим, що з селянами не проводили жодної ознайомлюючої роботи, суть якої полягала у пожежогасінні.

Проблема сільських пожеж широко обговорювалася у тогочасній пресі. Окрім того, розглядалася на крайових сеймах Галичини і Буковини та на засіданнях Державної ради у Відні. Депутатами було прийняте рішення сприяти створенню добровільних товариств, метою яких була підготовка молоді, спрямована на захист населення від пожеж. Завдяки діяльності добровільних товариств уряд сподівався поліпшити справу з пожежогасінням не витрачаючи при цьому значних коштів⁴.

Однак ставлення польської адміністрації Галичини до прагнення українців створити протипожежні сокільські товариства було негативним. Так, як зазначав у своїх спогадах В. Нагірний: «Зладив я та оголосив друком відповідний статут (1887 р.) і невеличку інформацію, як братися до їх заснування. Я заснував таке товариство в громаді Рудно коло Львова. Намісництво прийняло цей статут до затверджуючої відомости і на цьому статуті заснувалося кілька

таких товариств у нашому краю. Д-р Альфред Згурський, директор Краєвого Банку і начальник львівської «Стражи охотнічей» попросив мене, щоб я дозволив йому перекласти цей статут на польську мову, на що я згодився, і сталося таке, що намісництво прийняло статут, переможений на польську мову, а руський, уже раз, як вище згадано, прийнятий, систематично відкидало. Внаслідок цього припинилася організація Огневих сторожей (державна протипожежна служба – *Є.П.*) по наших селах»⁵.

Створенню та розширенню мережі протипожежних товариств «Сокіл» слід завдячувати В. Лаврівському, який спеціально для добровільної державної протипожежної служби «Вогневі сторожі» склав статут, який одразу ж був затверджений польською адміністрацією (14 листопада 1895 р.). Внаслідок цього поляки дозволили створити українське протипожежне товариство «Сокіл» в с. Скнилів поблизу Львова. Завдячувати В. Лаврівському варто й тому, що він першим започаткував видавничу діяльність протипожежних сокільських товариств. На власні кошти він опублікував перші на західноукраїнських землях сокільські календарі, що побачили світ у 1895, 1897, 1899 рр. Ці календарі містили докладні відомості щодо організації протипожежних сокільських осередків у Східній Галичині, практичні поради протипожежній діяльності, проведенню гімнастичних вправ тощо⁶.

Українські протипожежні товариства «Сокіл» ділилися на чети (відділи). Перша чета займалася рятуванням людей та хатнього майна, а також слідкувала, щоб вогонь не перекинувся на сусідні будівлі. Друга чета за допомогою вогнегасної установки займалася гасінням пожеж. В обов'язки третьої чети входило постачання необхідної кількості води для гасіння вогню. Четверта чета охороняла врятоване майно від злодіїв та можливих пошкоджень. Члени товариства «Сокіл» організовували постійні нічні чергування у своїх населених пунктах. На випадок виявлення пожежі, установленим сигналом скликали січовиків, які під керівництвом кошового приступали до гасіння вогню⁷.

Кожне сокільське товариство за власні кошти ремонтувало необхідне вогнегасне приладдя, яким користувалося під час пожежогасіння. У приміщенні «Сокільських домівок» були спеціальні склади, де зберігалося протипожежне приладдя, зокрема: драбини, сокири, пражини (довгі палиці з гаком на кінці), якими відтягували палаючі колоди, були наявні також ручні та кінні вогнегасні установки. «Соколи», які мали кінну вогнегасну установку, а також бочку для перевезення води на кінній тязі, укладали угоду з громадою, яка по черзі виставляла необхідну кількість коней під час гасіння кожної пожежі. Наприкінці 1913 р. сокільські та січові протипожежні товариства у своєму розпорядженні мали 481 вогнегасну установку⁸. Крім перелічених протипожежних засобів, соколи користувалися сушеницями (великими плоскими мітлами, обшитими сукном), які використовували для гасіння іскор, що розносив вітер на сусідні стріхи.

Протипожежні товариства «Сокіл», яким доводилося рятувати в містах багатоповерхові будівлі, використовували спеціальні рятувальні та протипожежні пристрої відповідно до конкретних умов. Досить поширеними були рятувальні лямки. Вони виготовлялися з міцного парусного полотна довжиною 1 м і служили для опускання дрібних предметів за допомогою рятувального шнура. Одним із засобів порятунку людей із багатоповерхових будинків, яким вогонь відрізав шлях від спуску сходами, вважався рятувальний мішок. Цей пристрій виготовляли з міцного полотна довжиною від 12 до 15 м і завширшки 1 м, зшивали по довшій стороні, а зверху і знизу залишали отвір відкритим. Рятувальний мішок з верхнього кінця мав лійкоподібне розширення. Щоб воно випадково не закрилося, використовували жердку, яку тримав один з рятувальників. Через кожні 4 м довжини мішок мав широкі отвори, які закривалися клапанами з ремінцями або шпильками. Крізь ці отвори виймали врятованих людей⁹.

У практичній роботі соколи досить часто користувалися рятувальним полотном. Воно являло собою великий шматок міцної тканини площею 16 квадратних метрів, у краї якої вшивався досить міцний шнур, яким воно і натягувалося. Поверхню рятувального полотна вкривали міцною ремінною сіткою, а середину зміцнювали подвійною тканиною, на яку вистрибували потерпілі¹⁰. Рятувальне полотно використовували у тих випадках, коли інші засоби вже застосовувати було запізно. Спочатку соколи проводили гасіння вогню у повсякденному одязі. Згодом більш заможні «Соколи» закупували залізні вогнезахисні шоломи, а також протипожежні мундири, просочені вогнестійкими речовинами.

Товариства «Сокіл» брали активну участь у гасінні всіх пожеж, які виникали у населених пунктах Галичини та Буковини, незважаючи на національність чи соціальну приналежність потерпілого. Варто зазначити, що навіть у період найбільш інтенсивних переслідувань з боку польської влади, соколи гасили пожежі у своїх «недоброзичливців» (поляків, євреїв, українців-москвофілів), чим здобували беззаперечний авторитет і отримували від них подяку в місцевій періодичній пресі та грошові премії.

Починаючи з 1905 р. крайовий пожежний відділ Буковини періодично надавав фінансову допомогу місцевим протипожежним «Соколам» та «Січам» у сумі 50–300 крон за умови, щоб ці кошти використовувались з протипожежною метою¹¹. Місцева адміністрація передавала у користування сокільським то січовим товариствам майно окремих «Вогневих сторож» (місцевих протипожежних товариств), які працювали неефективно.

Варто наголосити, що з самого початку своєї діяльності протипожежні сокільські товариства встановили тісні зв'язки із страховим товариством «Дністер». У звіті про діяльність страхового товариства «Дністер» за 1904 р. зазначалося: «Дуже корисними виявилися і заслуговують на підтримку створення по селах добровільних вогневих сторож «Соколів» і «Січей»¹². Так, завдяки старанням організаторів протипожежних сокільсько-січових товариств, страхова компанія «Дністер» регулярно вручала грошові премії в розмірі 20–50 крон окремим товариствам, що відзначилися під час гасіння великих пожеж, а також виділяла кошти для проведення пожежно-гімнастичних курсів.

З метою забезпечення ефективної діяльності сокільських товариств під час гасіння пожеж, організатори українського «Соколу» впровадили курси навчання інструкторів з пожежної та гімнастичної підготовки¹³. До їх організації та проведення активно залучалися інструктори державної пожежної служби. Суттєву допомогу в цьому надавали українці – колишні вояки австро-угорської армії. Вони навчали селян дисципліни, умінню виконувати команди, необхідні під час пожеж. Варто зазначити, що протипожежні курси проводились за сприяння страхової компанії «Дністер». Так, наприклад, у 1906 р. на власні кошти компанії «Дністер» для українського сокільства було проведено 41 протипожежний навчальний курс¹⁴.

Певні зміни в українських протипожежних товариствах відбуваються з обранням у 1901 р. нового голови львівського «Соколу» – Альфреда Будзиновського. Зміна головуючого українського «Соколу» ознаменувала початок нового етапу в розвитку протипожежних сокільських товариств. Так, відбувається значне поширення сокільської ідеї серед рідних станів західноукраїнського населення¹⁵. Саме за головування А. Будзиновського кількість протипожежних сокільських філій збільшувалась швидкими темпами. Перша протипожежна філія львівського «Сокола» була створена 23 вересня 1902 р. у с. Скнилові. Про значне поширення протипожежних сокільських осередків свідчить те, що у 1902 р. було створено 6 протипожежних товариств, у 1903 р. – 69, а у 1904 р. – 100. На 1906 р. на території Східної Галичини існувало 323 протипожежні сокільські філії, які об'єднували 8421 чол.¹⁶

Свідченням того, що протипожежна діяльність українського сокільства почала бурхливо розвиватися у перші десятиліття ХХ ст. виступають наступні фактори:

1. розширення географії протипожежних сокільських товариств: організація сокільських осередків на Тернопільщині, Станіславівщині, Перемищині та збільшення кількості членів «Сокола»;

2. організаційне становлення структур сокільства на західноукраїнських землях – львівський «Сокіл» стає головною структурною одиницею протипожежних сокільських товариств;

3. створення й налагодження випуску українських періодичних видань;

4. зростання інтересу до методико-теоретичних основ сокільської гімнастики. Підготовка українською мовою перших підручників з питань пожежогасіння, тіловиховання тощо;

5. організація та проведення масових сокільських виступів (здвигів) та сокільських вечорів;

За сприяння А. Будзиновського в сокільських товариствах почали активно впроваджуватися курси, пов'язані з протипожежним навчанням та відбулось значне розширення мережі пожежно-руханкових філій «Сокола»¹⁷. Була створена окрема бібліотека протипожежних сокільських товариств, яканараховувала чимало книжок з пожежогасіння, написаних організаторами українського сокільського руху¹⁸. Так, одночасно з підручником «Туристка» (1909 р.), А. Будзиновський підготував до друку підручник «Пожарник», проте останній побачив

світ лише у 1927 р. Варто зазначити, що праця А. Будзиновського «Пожарник» була єдиним підручником українською мовою такого плану і, за твердженням Оксани Вацеби, він був перекладений польською мовою для навчання протипожежної діяльності у польських навчальних закладах¹⁹.

Важливим досягненням організаторів протипожежного українського сокільства, а саме А. Будзиновським, було проведення 1–3 квітня 1903 р. за сприяння львівського «Соколу» та за допомогою «Крайового зв'язку сторожей пожарних» і страхового товариства «Дністер» значного протипожежного курсу. Цей підготовчий курс значно підвищив ефективність гасіння пожеж сокільськими організаціями.

Значне місце у навчанні протипожежної діяльності посідали сокільські періодичні видання. Так, у сокільських періодичних виданнях – «Сокільські вісті», «Вісті з Запорожа», а також періодичних виданнях січових товариств – «Зоря», «Отаман», «Січові вісті» регулярно друкувалися поради для успішної роботи з гасіння пожеж. Тут учасники добровільних протипожежних товариств могли також ознайомитися з новинками тогочасної протипожежної техніки.

Протипожежна діяльність українських сокільських товариств цікавила насамперед жителів сіл. Така діяльність була необхідною, оскільки державної протипожежної служби майже не існувало. «Вогневі сторожі» – державні протипожежні товариства аж ніяк не справлялись зі своїми завданнями. Тому австрійська влада, на відміну від поляків не чинила особливих перешкод при реєстрації статутів українських новоутворених пожежно-руханкових товариств «Сокіл». На нашу думку, зацікавлення галицьких селян протипожежною роботою – це один із зовнішніх прагнень селян до створення українських сокільських товариств. Значно глибшою причиною був потяг народних мас до організованості, єдності, згуртованості. Як зазначив один з дослідників Українських січових стрільців, у тому числі і українських сокільських організацій, О. Думін «Галичина на початку століття ставала збірником української національної енергії, провідником в українській культурній праці та виразником загальноукраїнських національних змагань»²⁰. Тому, оскільки більшість українського населення, яке вже відчуло національне пробудження, мешкало в сільській місцевості, то сокільський протипожежний рух набував більшого поширення в сільських місцевостях Галичини. Хоча, звичайно, і в багатьох містах, навіть там, де українці не становили більшість, поруч з польськими товариствами «Сокіл» виникали нові українські протипожежні сокільські осередки.

Організацією протипожежних українських «Соколів» у містах упродовж 1901 – 1908 рр. особисто займався третій голова «Сокола-Батька» А. Будзиновський. У 1901 р. він розробив та впровадив новий статут протипожежних сокільських товариств. За сприяння А. Будзиновського на 1908 р. число українських протипожежних сокільських осередків перевищило 400²¹.

Діяльним організатором пожежно-руханкових товариств у львівському «Соколі» виявився Сень Горук (пізніше відомий діяч Українського січового стрілецтва), який очолював протипожежну сокільську секцію та значною мірою сприяв поширенню і розвитку українських «Соколів». Важливе значення мало видання у 1911 р. С. Горуком «Порадника для Соколів і Січей», який містив 45 ілюстрацій. У брошурі була зібрана вся необхідна інформація для успішної діяльності товариств у справі гасіння пожеж і фізичного загартування сокільсько-січової молоді.

У 1909 р. з метою поліпшення організаційної роботи з сокільськими протипожежними філіями на місцях, «Сокіл-Батько» умовно поділив територію Східної Галичини на 54 округи і 12 областей. Напередодні Першої світової війни найбільше протипожежних філій «Сокіл-Батько» мав в таких округах: Стрий – 49, Львів – 47, Рогатин – 34, Чортків – 24, Золочів – 24, Підгайці – 23, Гусятин – 22, Бережани – 21, Богородчани – 20, Станіславів – 14, Тернопіль – 14²². На 1911 р. у західноукраїнських повітах та округах існувало 660 протипожежних філій²³, а вже наприкінці 1913 р. – 878²⁴, які організаційно підпорядковувались львівському «Соколу-Батьку» та об'єднували у своїх лавах 32777 членів²⁵.

Отже, протипожежні товариства «Сокіл» від початку своєї діяльності стали суттєвою допомогою державній пожежній охороні та місцевій добровільній «Вогневій сторожі» на західноукраїнських землях. За короткий час українські протипожежні «Соколи» зуміли забезпечити ефективне гасіння пожеж як у сільській місцевості, так і у містах. Важливим було

також й те, що саме сокільські протипожежні товариства зуміли ідейно та організаційно об'єднати народні маси, виховавши у них такі ознаки, як організованість, єдність і згуртованість.

¹ Попович С. Пожарництво Львова: Історичний нарис. – Львів, 2002. – С. 210; Гуйванюк М. Січовий рух у Галичині й Буковині (1900–1914 рр.). – Чернівці, 2009. – С. 23.

² Карпинець І. Галичина: Військова історія 1914–1921 років / Упоряд.: Стеблій Ф. І., Якимович Б. З. – Львів, 2005. – С. 35.

³ Верига В. Визвольна боротьба в Україні 1914–1923 (у 2-х томах). – Львів, 2005. – Т.1. –С. 12–13.

⁴ Гордієнко В. Українські Січові Стрільці. – Львів, 1990 – С. 6.

⁵ Нагірний В. З моїх споминів. – Львів, 1935. – С. 44.

⁶ Лаврівський В. Соколь – календар на рік 1895. – Львів, 1894. – С. 2.

⁷ Центральний державний історичний архів України, м. Львів (далі – ЦДІА). – Ф. 312. – Оп. 1. – Спр. 25. – Арк. 27.

⁸ Гуйванюк М. Січовий рух у Галичині й Буковині (1900–1914)... – С. 127.

⁹ Попович С. Пожарництво Львова: Історичний нарис... – С. 122.

¹⁰ Там само. – С. 124.

¹¹ Ничка Г. «Півітова січ» в Тернополі // «Гей, там на горі «Січ» іде!..» Пропам'ятна книга «Січей»/ Під ред. Трильовського П. – К., 1993. – С. 198.

¹² Гуйванюк М. Січовий рух у Галичині й Буковині (1900–1914)... – С. 130.

¹³ ЦДІА. – Ф. 312. – Оп. 1. – Спр. 25. – Фрк. 30.

¹⁴ Там само. – Арк. 31.

¹⁵ Там само. – Спр. 20. – Арк. 4.

¹⁶ Там само. – Спр. 25. – Арк. 28.

¹⁷ Будзиновський А. Пожарник: підручник для пожарничих стягів в містечках і селах. – Львів, 1927. – С. 16.

¹⁸ ЦДІА. – Ф. 312. – Оп. 1. – Спр. 25. – Арк. 27.

¹⁹ Трофим'як Б. Гімнастично-спортивні організації в національно визвольному русі Галичини (друга пол. XIX – перша пол. XX ст.). – Тернопіль, 2001. – С. 109.

²⁰ Думін О. Історія Легіону Українських січових стрільців 1914–1918 рр. – Львів, 1936. – С. 4.

²¹ Омельчук А. Тридцять п'ять літ // «Сокіл-Батько»: Спортивно-руханкове товариство товариство у Львові. Альманах 1894–1994. / Упоряд. Благітка А. – Львів, 1996. – С. 186; Вацеба О. Нарис з історії західноукраїнського спортивного руху. – Івано-Франківськ, 1997. – С. 30.

²² Жарський Е. Основи Сокілства, «Сокіл-Батько». – Львів, 1937. – С. 16.

²³ ЦДІА. – Ф. 366. – Оп. 1.– Спр. 13. – Арк. 8.

²⁴ Дацюк І. Виникнення українського товариства «Сокіл» та його діяльність наприкінці XIX – на початку XX століття // «Сокіл-Батько»: Спортивно-руханкове товариство товариство у Львові. Альманах 1894–1994... – С. 24.

²⁵ Гайдучок С. Професор Іван Боберський //«Сокіл-Батько»: Спортивно-руханкове товариство у Львові. Альманах 1894–1994... – С. 37.

В статтє рассматривается противопожарная деятельность украинского общества «Сокол» в Галиции в конце XIX – начале XX в. Проанализированы причины, формы, направления, достижения, трудности украинских сокольских обществ в ликвидации стихийных бедствий.

Ключевые слова: стихийное бедствие, противопожарная деятельность, молодежное общество, «Сокол», ликвидация.

The article discovers fire prevention activities of the Ukrainian «Sokol» Society in Galicia in the late XIX – early XXth centuries. The reasons, forms, directions, achievements and difficulties of Ukrainian Sokil societies in liquidation of natural disasters were analyzed.

Keywords: natural disasters, fire prevention activities, youth society, «Sokol», elimination.